

SOCIJALNA ZAŠTITA I BRIGA O STARIMA*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Vojin Vidanović*

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Sve duži životni vek i penzionerski staž određuju položaj starih osoba u savremenim društvima. Daleko smo od uslova u kojima bi svi, bez obzira na dob, pol, obrazovanje i mesto stanovanja mogli da provedu život u sigurnosti. Živimo u vremenu političkih i ekonomskih kriza i promena u kojima postoje kategorije stanovništva, pogotovo ostareli, koji su ugroženi, osiromašeni, bolesni, usamljeni, ranjivi i ne mogu bez pomoći porodice i društvenih institucija da dočekaju dostojanstven kraj. Iako je, kod nas briga o starima, u velikoj meri, svedeno na porodicu i ima međugeneracijski karakter sve češće porodica nije u stanju da sama snosi teret te brige. A mnogi žive sami ili u staračkim domaćinstvima, mlađi su poslednjih dvadesetak godina napuštali zemlju i roditelje u potrazi za boljim životom. Kroz Zakonska rešenja i Strategije o starima i u Srbiji se pokušava, preko institucionalnih i vaninstitucionalnih oblika zaštite, pomoći ljudima tzv. trećeg životnog doba.

U tekstu su diskutovani oblici brige o starima sa naglaskom na efikasnijim vaninstitucionalnim službama pomoći i podrške procesu integracije starih u društvo. Institucionalnu zaštitu trebalo bi shvatiti kao poslednju meru za one kojima je potrebna stalna zdravstvena nega i pomoć. Stoga problemi starosti postaju značajna društvena pojava koja zaokuplja naučnu i stručnu

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke RS, broj 47011

* Email: knezic@sbb.rs

* Email: vojinvidanovic@gmail.com

pažnju gerontologa, gerijatarata, sociologa, socijalnih radnika, kriminologa, psihologa i drugih.

KLJUČNE REČI: stari / briga o starima / strategija razvoja / vaninstitucionalna i institucionalna zaštita / decentralizacija socijalne zaštite

DEMOGRAFSKE PROMENE I STARENJE

Prema svim statističkim podacima, Srbija se suočava sa ozbiljnim demografskim problemima. Kao i u većini evropskih zemalja u Srbiji je već nekoliko decenija nivo rađanja nedovoljan za prostu reprodukciju stanovništva, što uzrokuje depopulaciju i naglašeno demografsko starenje. Broj živorođenih je 2009. bio čak za 33,7 hiljada lica manji od broja umrlih a 2009. godina je osamnaesta godina zaredom kako se kod nas beleži negativan prirodni priraštaj. Relativno posmatrano, na hiljadu stanovnika, stopa prirodnog priraštaja iznosila je -4,6%. To je niža vrednost stope od najnižih registrovanih u zemljama EU. Prirodni priraštaj je bio negativan i u centralnoj Srbiji je iznosio -24 hiljade (-4,4%), a u Vojvodini vrednost pokazatelja je bila -9,7 hiljada (-5,0%).

U 2008. 2009. kao i 2010. godini ponovo je zabeleženo minimalno povećanje broja rađanja, i apsolutno i relativno posmatrano. I pored toga, sa prosečnim brojem dece od 1,44 po ženi se ne obezbeđuje ni 30% proste zamene generacija. Broj umrlih je godišnje približno za 30 000 lica veći od broja živorođene dece.

Istraživanja populacione politike pokazuju da demografsko stanje u Srbiji poslednjih decenija karakteriše tzv. "populaciona recesija" odnosno smanjenje ukupnog fertiliteta (uz povećani mortalitet), što je osnovna mera obnavljanja stanovništva. Srbija se već nekoliko decenija nalazi ispod reproduktivno graničnog nivoa od 2,1 deteta po ženi, jer se stopom od 2,0 obezbeđuje prosta reprodukcija (obnavljanje) stanovništva, a tek viša stopa donosi populacioni rast. Sa današnjom stopom fertiliteta Srbija dostiže gotovo najnižu vrednost i spada u grupu zemalja koje nisu obezbedile ni prostu reprodukciju stanovništva. Kada se u obzir uzme i broj umrlih (mortalitet) ukupan prirodni priraštaj u Srbiji je već preko decenije negativan.

Tabela 1: Pokazatelji prirodnog kretanja stanovništva na teritoriji Srbije

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodni priraštaj
1991	11,9	11,7	0,2
1999	9,60	13,5	-3,9
2002	10,5	13,2	-2,7
2004	10,5	14,0	-3,5
2007	9,20	13,9	-4,7
2008	9,19	13,86	-4,6
2009	9,60	14,2	-4,6

Izvor: Statistički godišnjak Srbije

Upozoravajuće je stanje u Vojvodini, gde je svih sedam okruga imalo negativan prirodni priraštaj, dok su u Centralnoj Srbiji od 17 okruga samo 2 imala pozitivan prirodni priraštaj (Raški i Pčinjski okrug).

U centralnoj Srbiji, od 116 opština, negativan prirodni priraštaj ima 111 opština (96%) a depopulacioni rekord drži Zaječarski okrug (pad broja stanovnika od -12,8%), što je posledica starosne strukture ovog okruga (okrug je prvi po prosečnoj starosti stanovništva od 45 godina), dok najvišu pozitivnu stopu prirodnog priraštaja ima Raški okrug sa 2,8%. Na vrhu lestvice po visini stope prirodnog priraštaja je Preševo (13%) dok je na dnu Crna trava sa -26,4%.

Iako je smanjenje fertiliteta specifičnost savremenih razvijenih zemalja i prisutno je u Evropi, ovakvom stanju doprinela su migraciona kretanja u Srbiji tokom 90-tih godina 20. veka, a naročito odlazak mladog i obrazovanog stanovništva (procene su da je otišlo preko 400 000 mladih), sa jedne strane, dok se sa druge suočava sa naporom da zadovolji potrebe stanovništva koje je u Srbiju izbeglo ili interno raseljeno.

Sličan trend evropskim je da je došlo do produženja životnog veka ljudi (1991. g. 69,7 M i 74,8 Ž dok je 2009. 71,1 M i 76,4 Ž) što takođe omogućava projekciju povećanja broja starih stanovnika.

Starenje stanovništva sa aspekta medicinskog, društvenog i ekonomskog napretka jeste jedna vrsta pobede. Međutim, starenje donosi i izazove za postojeće sisteme socijalne podrške i utiče gotovo na sve oblasti života. Savremena socijalna politika i socijalni razvoj, kao jedan od svojih prioriteta neizbežno uključuje i problem vođenja populacione politike. Ovaj, u savremenom svetu nesumnjivo važan problem, u najširem smislu obuhvata ne samo brigu o rađanju dece i opstanku porodice, već značajno utiče i na stvaranje ljudskih resursa bez kojih se ne mogu

ostvarivati najvažniji ekonomski i drugi razvojni ciljevi, među kojima su socijalni elementi veoma značajni.

Dugoročna populaciona politika mora imati za cilj, pre svega, podizanje nivoa fertiliteta u odnosu na natalitet. Međutim, prema aktuelnim trendovima, projekcije RZS-a pokazuju da će ukupan broj stanovnika Srbije znatno opasti do 2032. god. i to ispod nivoa od 7 miliona stanovnika. Statistički posmatrano, broj stanovnika Srbije se već duže vreme nalazi u opadanju, od 1997. godine.

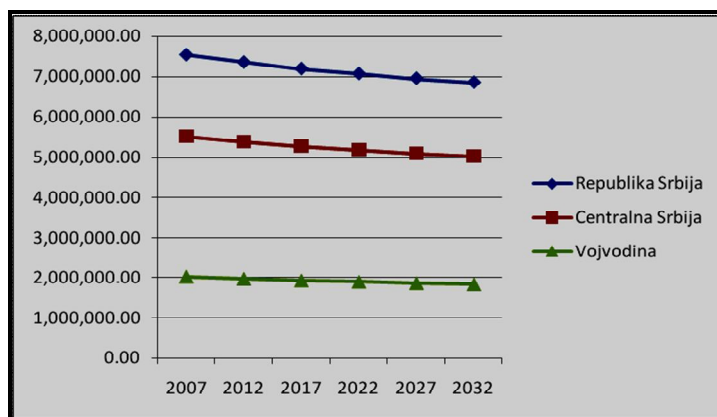
Tabela 2: Broj stanovnika Srbije

Godina	1991	1997	2002	2007	2011
Broj stanovnika	7576837	7598538	7498001	7381579	7120666

Izvor: RZS, podaci za 2011 prema preliminarnim rezultatima

Iz navedenih podataka može se zaključiti da se broj stanovnika Srbije od 1991. do 2011. smanjio za 456 171. Uporedni statistički podaci za poslednjih 10 godina pokazuju da je skoro svaka generacija koja se rađa manja od prethodne. Na osnovu navedenih podataka Republički zavod za statistiku napravio je statističku projekciju kretanja broja stanovnika do 2032. godine, koja predviđa da će stanovništvo Srbije biti manje od 7 miliona.

Grafikon 1: Projekcija kretanja stanovništva Srbije do 2032 (Izvor RZS)

Iz navedenih prognoza treba redefinisati populacionu politiku, što će omogućiti uslove za demografski rast i ekonomski oporavak. U Srbiji se primenjuju dve direktne mere populacione politike za podsticanje rađanja. To su roditeljski dodatak, koji se isplaćuje za prvo, drugo, treće i četvrto

dete u porodici i puna naknada zarade zaposlenoj majci za vreme porodiljskog odsustva u trajanju od godinu dana. Odgovor na probleme demografskog razvoja zasniva se i na više usvojenih dokumenata strateškog tipa vezanih za politiku prema fertilitetu, mortalitetu, migracijama i populacionom starenju. Njihovo usvajanje, međutim, predstavlja tek prvi korak jer je sprovođenje odloženo zbog suočavanja sa ekonomskom krizom, nezaposlenošću i osiromašenjem. Sve navedeno ukazuje na logičnu posledicu pada broja stanovnika Srbije, što pokazuju i preliminarni rezultati popisa iz 2011. godine po kojima nas je za oko 5% manje u odnosu na prethodni popis.

U uslovima kada je šestina stanovništva stara 65 i više godina, smanjuje se i udeo radno aktivnog stanovništva a povećava potreba za brigom o starijem stanovništvu, posebno u područjima "demografskog pražnjenja" i nestajanja naselja. U Srbiji je više od 1,250 miliona lica staro 65 i više godina, što je 17% u ukupnoj populaciji. Proces starenja stanovništva se kod nas odvijao sa vrha starosne piramide (povećanje udela starih) i od baze starosne piramide (smanjenje udela mladih). Rezultat je da je danas gotovo izjednačen broj stanovnika mlađih od 15 godina i broj stanovnika starijih od 65 godina.

Jedan od najpouzdanijih analitičkih pokazatelja starosne strukture stanovništva je izražen preko odnosa starog i mladog stanovništva – *indeksa starenja*. Ukoliko indeks starenja premaši vrednost 40 (40 starih na 100 mladih stanovnika) govorimo o staroj populaciji. U Srbiji je ovaj indeks već nekoliko decenija iznad granične vrednosti, sa tendencijom daljeg rasta. Demografske projekcije za narednih nekoliko decenija predviđaju stalan i intenzivan proces starenja populacije. Broj starih lica iznad 65 godina će se povećati za 1/3, a njihovo učešće u ukupnom stanovništvu će dostići 27,5%.

Povećanje obima staračkog, uglavnom ekonomski neaktivnog stanovništva, neminovno prouzrokuje povećanje lične i javne potrošnje, pre svega u domenu izdvajanja sredstava za zdravstveno, socijalno i penzijsko osiguranje.

Prema demografskim procenama doći će do daljeg produženja prosečnog ljudskog veka, što će dovesti do značajnijeg uvećanja broja starih lica, koja imaju 80 i više godina. Znatno broje starijih osoba će zbog iznemoglosti, bolesti i invalidnosti biti upućen i primoran na korišćenje odgovarajućih usluga socijalne, zdravstvene zaštite i drugih usluga, uključujući i obezbeđivanje nekih osnovnih životnih uslova. Pomenute procene zahtevaju dalji razvoj pojedinih sistema socijalnog obezbeđenja

stanovništva i ubrzano prilagođavanje specifičnostima životnih uslova i potreba koje se javljaju u starosti.

STRATEŠKI PRISTUP PROBLEMU STARENJA

Demografske projekcije o starenju stanovništva u budućnosti kao i ograničeni resursi društvene zajednice nameću potrebu za novim strateškim pristupom u praksi, kojim će se vratiti prvobitna, suštinska uloga i značaj ne samo porodice u podršci njenim starijim članovima, već i veća uloga socijalne zajednice, posebno u razvoju međugeneracijske solidarnosti. Svedoci smo neprilika življenja u kojima se afirmiše individualizam, borba za prestižom i sticanje materijalnog bogatstva. Pored toga, sa razvojem usluga socijalne i zdravstvene zaštite javile su se i tendencije pomeranja odgovornosti za brigu o starijima sa porodice na zajednicu. Uz to, ekonomske migracije dovode i do intenzivnijeg starenja porodica, posebno u ruralnim oblastima, ali i u pojedinim širim, ekonomski manje razvijenim područjima Srbije. Staračka domaćinstva postaju ranjiva grupa, koja iziskuje više pažnje u kreiranju programa podrške porodici i poštovanje značajnih razlika ekonomske prirode, ali i kulturoloških, etničkih i drugih specifičnosti.

Društvena zajednica se u meri postojećih resursa i prakse angažuje u podršci porodici posredno – kroz različite oblike obezbeđivanja usluga starijim licima, pogotovo, materijalne. Zaštićena su prava starijih lica, koja nisu u stanju da obezbede sebi uslove za život, odnosno, nemaju srodnike koji su u obavezi da se o njima staraju. Međutim, nije dovoljno istaknuta, definisana, a ni razvijena, podrška porodicama koje brinu o svojim starijim, a posebno, zavisnim članovima.

Polazeći od činjenice da se prema demografskim podacima Srbija svrstava u najstarija društva u Evropi i svetu, neophodno je uvođenje prioritarnog strateškog pravca akcije, koji se odnosi na zahteve da se kvalitetno, drugačije, svestranije i angažovanije pristupa pitanjima starenja stanovništva.

Savremeni pristup starenju predviđa aktivnosti koje treba da povežu program ekonomskog, privrednog, kulturnog, socijalnog i urbanog razvoja na nivou lokalne samouprave i na republičkom nivou.

Strategija o starenju (2006: 38-43) predviđa i obezbeđivanje intenzivnijeg i bržeg razvoja mreže servisa i usluga socijalne i zdravstvene zaštite na lokalnom nivou uz unapređivanje kvaliteta pruženih usluga, veću dostupnost usluga porodicama koje brinu o ostarelim i zavisnim članovima, kao i starijim licima koja žive sama (staračka i samačka domaćinstva);

razvijanje mreže usluga kućnog lečenja i nege, različite usluge socijalne zaštite, a posebno usluge dnevnog boravka i pomoći u kući.

U smislu povećanja broja i poboljšanja kvaliteta usluga za stare angažuju se vladine i nevladine organizacije u obezbeđivanju koordinacije i intenzivnije saradnje između različitih sistema zaštite u javnom sektoru, usluga neprofitnog sektora, usluga privatnog sektora, porodice, odnosno, srodnika, prijatelja, suseda, u organizovanju i pružanju usluga starijim i obolelim starijim licima.

Radi obezbeđenja sigurnijih uslova za život starih neophodno je i unapređenje naučnih istraživanja radi praćenja trenda starenja stanovništva i sadržaja i oblika implementacije različitih dostignuća. Zato je neophodno:

- praćenje i implementacija ostvarivanja naučnog uvida realizacijom više istraživačkih projekata o nedovoljno istraženim problemima:
 - a) oblicima diskriminacije, zanemarivanja i porodičnog nasilja u populaciji starijih lica;
 - b) pitanjima socijalne uključenosti, odnosno, specifičnostima života starijih lica, posebno ranjivih grupacija - siromašnim porodicama starijih lica, starijim ženama, starijim invalidnim licima, starijim pripadnicima etničkih manjina, uključujući i specifičnosti života starijih lica u određenim područjima Republike - veliki gradovi, seoska, planinska, nerazvijena područja i slično;
- Uspostavljanje kontinuiteta naučnih i stručnih aktivnosti praćenjem i evaluativnim istraživanjima, s ciljem vrednovanja mera nacionalne i lokalne politike kroz ostvarivanje Strategije o starenju, ispitivanja nivoa i efekata primene određenih zakonskih propisa, odnosno, efekata preduzetih mera u pojedinim određenim delatnostima javnog, nevladinog i neprofitnog i privatnog sektora; u tom kontekstu, uspostavljanje kontinuirane saradnje, podrške i razmene iskustava sa referentnim međunarodnim organizacijama i institucijama u sistemu Ujedinjenih Nacija, naučnim i drugim međunarodnim organizacijama i državama. Ovde treba napomenuti da uprkos prihvaćenoj koncepciji doživotnog obrazovanja, rezultati ostvareni u praksi pokazuju da nije postignut značajniji napredak. Ekonomski interes je obrazovanje u prihvaćenom konceptu "planirao" samo za polaznike srednjih godina kao i za neke programe obrazovanja deficitarnih zanimanja. Zanimljivo je činjenica da u proces doživotnog obrazovanja moraju biti uključene starije osobe, odnosno da permanentnog učenja i obrazovanja nema bez obrazovanja starijih lica.

- Promociju, podršku i održavanje naučnog i stručnog pristupa kao odgovora na izazove starenja; specijalizacije, edukacije zaposlenih i obuke namenjene starijim licima, s ciljem da se popularisanjem znanja i promenom negativnih stavova o starenju i starosti obezbedi adekvatan doprinos u ostvarivanju ciljeva socijalog razvoja;
- Uspostavljanje kontinuirane saradnje, podrške i razmene iskustava sa referentnim međunarodnim organizacijama i institucijama doprineće unapređenju uslova za razvoj brige o starima, posebno onim koji su socijalno i humanitarno ugroženi. (Strategija, isto:43-44)

Usluge institucionalne i vaninstitucionalne zaštite razvijene su prvenstveno u većim gradovima i razvijenim sredinama, pa poseban problem predstavlja teritorijalna neujednačenost pružanja ovih usluga. Osnove za promenu ovakvog stanja predstavlja ideja deinstitucionalizacije i decentralizacije usluga socijalne zaštite, sa ciljem razvoja usluga za stare u lokalnoj zajednici. Položaj i stanje usamljenih samačkih i staračkih domaćinstava u napuštenim i opustošenim selima i naseljima je problem koji ne može da se dalje odlaže. Bojimo se da mnogi stari za ta bolja vremena nemaju vremena.

U merama za jačanje socijalne zaštite starih lica Strategije za smanjenje siromaštva (2003: 113-114) ističe se potreba za deinstitucionalizacijom pomoći u kući i u lokalnoj zajednici. Oblici takve pomoći mogu biti različiti:

- dnevni centri, koji nude podršku starim građanima dok su članovi njihovih porodica na poslu;
- dnevni rehabilitacioni centri, u kojima se pruža pomoć onima koji su napustili bolnice, a kojima je potrebno unapređenje funkcionalnih sposobnosti;
- lična pomoć u kući, koja obuhvata ishranu, ličnu higijenu, pranje odeće i čišćenje kuće, prevoz i slično
- medicinska pomoć u kući, namenjena bolesnim starim ljudima itd.

Prema Strategiji i iskustvima decentralizovanih sistema socijalne zaštite, ovi i srodni oblici pružanja usluga imaju dve bitne prednosti u odnosu na smeštaj u institucije: stari ljudi ih preferiraju, jer tako ostaju u svojoj sredini, i jeftiniji su.

Važan strateški cilj Nacionalne strategije o starenju je unapređenje integracije starijih ljudi podsticanjem razvoja međugeneracijskih odnosa i ohrabriranjem njihovog aktivnog uključivanja u zajednicu. Naročito su vidljive aktivnosti obezbeđivanja učešća svih starosnih struktura u kreiranju politike u lokalnoj zajednici u oblastima rada, obrazovanja, stanovanja, transporta, zaštite životne sredine, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite i

slobodnog vremena kao i podsticanje organizovanja volonterskog rada u kome bi zajednički radili mlađi i stariji pomažući jedni drugima.

Podsticanje integracije starih u društvo moguće je kroz:

- informisanje starih (kampanje u medijima, specijalizovane emisije, brošure, novinski članci i živa reč, posebno za starija lica koja žive u samačkim domaćinstvima) o njihovim pravima i načinima njihovog ostvarivanja u oblasti penzijsko – invalidskog osiguranja, socijalne zaštite i drugim oblastima sa ciljem sprečavanja njihove diskriminacije;
- bogaćenje školskih programa sadržijama koji će obrazovati mlade o specifičnostima starosti, resursima starijih lica i njihovim specifičnim potrebama;
- obezbeđivanje učešća starijih lica u donošenju odluka kroz učešće u procesu odlučivanja u odgovarajućim organima i telima;
- promocija i podsticanje samoorganizovanja starijih lica sa ciljem da se kroz ove aktivnosti unapređuju različiti vidovi samopomoći, samozaštite i samopotvrđivanja u starosti (Strategija, isto:5-9).

Uz ciljanu pomoć siromašnim starim osobama i podršku socijalnoj integraciji, decentralizacija je jedan od važnih ciljeva reforme sistema socijalne zaštite. Ideja je da centralna vlast prenese značajan deo svojih ovlašćenja na niže regionalne i lokalne organe vlasti u sferama planiranja, upravljanja i odlučivanja. Smatra se da centralizovani sistem socijalne zaštite prate problemi poput nedovoljne efikasnosti, sporosti promena, odsustva inovativnosti, nedostatka osetljivosti na promene u okruženju itd. Osnovni cilj decentralizacije socijalnih službi je da se odgovori na nove probleme i krizu socijalne države, koja se vidi u birokratizaciji i neprilagođenosti socijalnih službi i socijalno zaštitnih mera potrebama građana. Dobra zamisao je da se potrebe zadovoljavaju i problemi rešavaju tamo gde i neposredno nastaju – u lokalnom okruženju. Decentralizacija dobija pravi smisao ako je praćena saradnjom sa privatnim sektorom, neprofitnim organizacijama, dobrovoljnim grupama i pojedincima u lokalnoj sredini. Na republičkom nivou se može organizovati samo pružanje jednog, manjeg broja, visokospecijalizovanih usluga. Bez obzira na kom nivou se usluga organizuje, lokalna samouprava iz svojih sredstava trebalo bi da finansira potrebe svojih građana.

Decentralizacija socijalne zaštite predviđena je i Strategijom razvoja socijalne zaštite (2005:10-11) na nivou:

- nadležnosti i sredstava na lokalnom nivou i
- razvijanjem mehanizama za učešće građana i korisnika u odlučivanju o sredstvima i načinima za zadovoljavanje potreba.

Pored decentralizacije, strateške pravce razvoja socijalne zaštite predstavljaju i izgradnja nove politike i zakonodavne aktivnosti, obezbeđivanje efikasnijih materijalnih usluga, obezbeđivanje kvalitetnih usluga u socijalnoj zaštiti i jačanje profesionalnih kapaciteta zaposlenih.

ZAKONSKI OKVIR

Prema preporukama OUN neophodno je uvođenje dimenzije starih u sve zakonske dokumente. Zakonski okvir je usklađen sa prethodno pomenutim Strateškim pravcima i dat je usvajanjem novog Zakona o socijalnoj zaštiti 2011. godine.

Zakon predviđa:

- saradnju sa lokalnom zajednicom, drugim državnim institucijama, nevladinim i privatnim sektorom u formi sporazuma o saradnji;
- daje ovlašćenja institucijama lokalne samouprave da mogu osnivati institucije socijalne zaštite;
- omogućava da delatnosti u socijalnoj zaštiti ili pojedine usluge mogu vršiti u skladu sa zakonom udruženja, privredna društva, odnosno uvodi druge subjekte u socijalnu zaštitu kao pružaocce usluga;
- uvodi načela nediskriminacije, najmanje restriktivnog okruženja i celovitosti zaštite u odnosu na životno doba;
- jasno definiše kategoriju dnevnih usluga u zajednici (dnevni boravak, pomoć u kući, svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju), kao i usluge podrške za samostalan život. U skladu sa Zakonom, dnevne usluge obezbeđuje jedinica lokalne samouprave a usluge za samostalan život takođe lokalna samouprava, ako Zakonom nije predviđeno drugačije; usluge smeštaja u institucije ostaju na budžetu Republike Srbije;
- predviđa javnu nabavku usluga u socijalnoj zaštiti u kojoj ravnopravno učestvuju svi licencirani pružaoci usluga i
- propisuju se opšti uslovi za usluge i institucije, utvrđuju se poslovi Zavoda za socijalnu zaštitu, osniva Komora socijalne zaštite, utvrđuje rad inspekcije i proces licenciranja pružalaca usluga i akreditacije programa, definišu usluge koje se finansiraju iz budžeta i način utvrđivanja cena usluga, uz učešće korisnika ili srodnika prema jasnim kriterijumima.

Dakle, kao najčešći očekivani pozitivni efekti i inovacije Zakona navode se:

- veće materijalne nadoknade dobijaju višečlana domaćinstva, zatim ona u kojima su svi članovi nesposobni za rad, kao i samohrani roditelji, jednostavnije procedure koje omogućavaju i veći obuhvat građana merama materijalne pomoći;
- razvoj usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou gde će opštine i gradovi dobijati posebna sredstva iz budžeta za otvaranje dnevnog boravka za decu sa smetnjama u razvoju, domova za stare i razvoj usluga pomoći u kući;
- mogućnost da ustanove socijalne zaštite otvore i privatna lica, uz prethodno licenciranje i redovnu kontrolu kvaliteta usluga;
- podsticanje hraniteljstva kako bi što više dece bez roditeljskog staranja napustilo institucije i
- Zakon uvodi nove grupe korisnika koje su u praksi socijalne zaštite do sada bile nedovoljno prepoznate, kao što su žrtve nasilja u porodici, zlostavljanja, zanemarivanja i samozanemarivanja, kao i trgovine ljudima. (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011:4-66).

Treba istaći da se Zakonom uvodi ravnopravnost ponuđača socijalnih usluga, jača javno-privatno partnerstvo i partnerstvo sa nevladinim sektorom, i uvodi veća odgovornost nevladinih organizacija. Značaj novog zakona će biti veliki, ali će se njegov uticaj osetiti tek kada svi podzakonski akti, pravilnici i procedure uredi materiju i stupe na snagu. Sve predviđene zakonske promene teško je ostvariti u ekonomskoj krizi i u situaciji u kojoj se 90% usluga socijalne zaštite obezbeđuje iz budžeta.

Kao i u drugim oblastima, i na ovom polju, će proći vreme dok se ne stvore uslovi za funkcionisanje Zakona i oseće vidni efekti za stariju populaciju.

INSTITUCIONALNA I VANINSTITUCIONALNA ZAŠTITA STARIH U PRAKSI

Pored razvijene institucionalne zaštite starih u koju spadaju: centri za socijalni rad, ustanove za smeštaj korisnika, ustanove za dnevni boravak i pomoć u kući, zdravstvene ustanove i službe i humanitarne organizacije, značajan oblik podrške dostojanstvenom starenju predstavljaju i vaninstitucionalni vidovi podrške starima. Institucionalna zaštita ima dugu tradiciju i utemeljenje u mreži institucija, socijalne zaštite i centri za socijalni rad imaju izuzetno odgovornu, složenu i značajnu ulogu u institucionalnom i vaninstitucionalnom sistemu socijalne zaštite. Centri predstavljaju bazičnu osnovu socijalne zaštite (domovi za stare i penzionere i stacionari za osobe

koje zahtevaju dugotrajnu negu i zbrinjavanje imaju veliku ulogu u okviru institucionalne zaštite a kućna nega i pomoć u kući i klubovi za stara lica u okviru vaninstitucionalne. Vaninstitucionalni oblici pružaju socijalnu integraciju starih, razvijaju međusobnu solidarnost i samopomoć u prirodnoj sredini starih, koji ne menjajući svoj dom i lokalnu sredinu uz pomoć i podršku žive kvalitetnije.

Za razliku od ovakvih modela podrške u prirodnom okruženju, obuhvat institucionalnim uslovima društvene pomoći starijima opravdani su kada su njihove potrebe za zbrinjavanjem takve da se ne mogu zadovoljiti u lokalnoj zajednici (starenje ili lečenje, zdravstvena nega) i tada u takvim uslovima provode veći deo dana u dužem periodu. Pored usluga materijalne prirode (novčana pomoć ili potrebna materijalna dobra – lekovi, zimnica, odeća, obuća) savremeni vaninstitucionalni oblici podrške zasnivaju se na direktnim uslugama podrške socijalne i zdravstvene zaštite u vidu pomoći u kući i organizaciji socijalnog života (klubovi za stare). Važno je naglasiti da sve veću ulogu u vaninstitucionalnim uslugama imaju udruženja nevladinog sektora – humanitarna i verska udruženja čiji korisnici su najsiromašniji i socijalno izolovane stare osobe.

Strategija za smanjenje siromaštva pokazala je da više od 14% starijih od 65 godina ima potrebe za materijalnom podrškom.

Tabela 3: Siromaštvo starih lica prema tipu siromaštva

Tip domaćinstva	Stopa siromaštva
Staračko jednočlano domaćinstvo	13,7
Staračko dvočlano domaćinstvo	16,9
Mešovito domaćinstvo	13,8
Prosek	14,1

Izvor: Strategija za smanjenje siromaštva (2003) strana 111, AŽS

Prema publikaciji organizacije "Snaga prijateljstva – Amity", organizacije civilnog društva daju veliki doprinos u obezbeđivanju mogućnosti starijim ljudima da stare sigurnije i dostojanstvenije, kao i da učestvuju u socijalnom i ekonomskom razvoju društva. Samo u oko osam penzionerskih organizacija, članica klastera/koalicije, okupljeno je više od 400.000 penzionera, dok one OCD koje direktno pružaju usluge starima imaju više od 30.000 korisnika, od kojih najveći broj njih živi u siromaštvu (Satarić, 2008:4).

ZAKLJUČAK

Demografi navode brojne razloge povećanog broja starih u Srbiji: socio-ekonomske promene i ekonomska stagnacija zbog koje su mladi emigrirali, pogotovo devedesetih godina, u druge zemlje, ratovi u okruženju i izbeglištvo, propadanje preduzeća, povećanje nezaposlenosti i siromaštva, što se odrazilo i na pad nataliteta

Koliko smo brzo ostarili pokazuju podaci Republičkog zavoda za statistiku po kojima je 1953. godine prosečna starost bila 29,4 a učešće starijih od 60 godina u ukupnom broju bilo je 9,2% dok je 2002. prosečna starost bila 40,2 a učešće starih 23,1%. Ispred Srbije su: Japan, Nemačka, Italija, Finska i Bugarska a slede je Hrvatska, Belgija... Starost od poodavno nije samo lični ili porodični problem nego društvena pojava koja privlači pažnju savremenog sveta, počev od razvoja penzionog sistema, različitih državnih i humanitarnih službi i institucija za pružanje pomoći ostarelim, do razvijanja univerziteta za tzv. treće doba, koji bi trebalo da ukazuju na pozitivnu promenu položaja starih ljudi. Stoga problemi starosti postaju značajna društvena pojava koja zaokuplja pažnju mnogih nauka: demografije, sociologije, psihologije, krivičnog prava, socijalne politike, kriminologije, viktimologije, gerijatrije, gerontologije i dr.

U proteklih dvadesetak godina u društvenim uređenjima i privredama tzv. socijalističkih zemalja Evrope, koje slede zbivanja u širem međunarodnom okruženju, dešavaju se promene koje imenujemo - tranzicijom. Reč je o složenim društveno- političkim, socio-ekonomskim, obrazovno-kulturnim promenama s brojnim, nažalost i negativnim, posledicama (nezaposlenost, nesigurnost radnog mesta, osiromašenje na jednoj i brzo bogaćenje na drugoj strani, opadanje životnog standarda, kriza društvenih službi i krivičnog prava i sl.). Sve navedene promene imale su uticaj na stare ljude koji postaju ili se doživljavaju kao teret porodice i društva.

Nije isto biti star danas, i ne više od dvadesetak godina ranije. Stari, u ovim našim tranzicionim vremenima, sebe doživljavaju kao gubitnike i kraj života provode u siromaštvu, samoći i praznih ruku. U ekonomsko-socijalnom smislu racionalan odgovor na porast broja starih je izgradnja strategije održivog ekonomskog rasta i socijalnog razvoja, koja će paralelno povećavati resurse dostupne za brigu o starima i smanjivati nezaposlenost i siromaštvo. Neophodan je strateški pristup i brži razvoj mreže servisa i usluga socijalne i zdravstvene zaštite na lokalnom nivou. Neophodno je istaći da su problemi starih odraz, s jedne strane, mogućnosti i potreba koje donosi proces starenja, a, s druge strane,

društva koje odgovara na njih. U tim relacijama treba proučavati, istraživati i pronalaziti izlaze i rešenja, zakonodavna i šire društvena, kako bi sigurnost života u starosti dostigao nivo savremenih društava, u kojima je glavni problem kako će stariji ljudi prebroditi tzv. penzionerski šok.

Bez popravljavanja opšteg stanja, prvenstveno stvarnih, realnih društveno-ekonomskih mogućnosti i izgradnje društvenih vrednosti teško se mogu očekivati i promene, i pored donesenih Strategija i Zakona o socijalnoj zaštiti i institucijama koje se brinu o starima.

Rešenje problema brige o starima iziskuje usklađivanja mogućnosti ekonomije i društva s jedne strane, s demografskim promenama s druge strane. Smanjenja siromaštva i socijalne izolacije, kao gorućih problema starih kod nas, ne može biti bez obezbeđivanja materijalnih uslova. Za nadati je se da će tada reforme socijalne zaštite s reči preći na dela.

REFERENCE

- (1) Knežić, B. (2003) Ugroženost prava na život starih ljudi, *Pravni život* br. 9, Beograd.
- (2) Matković, G. (2006) *Decentralizacija socijalne zaštite u Srbiji*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije,
- (3) *Nacionalna strategija o starenju 2006-2015* (2005) Vlada Republike Srbije, Beograd
- (4) Penev, G. (2005) *Srbija u prvoj polovini 21. veka - da li se može izbeći depopulacija i intezivno demografsko starenje?*, Beograd: Geografski fakultet,
- (5) Penev, G., (2002) *Demografsko starenje u Srbiji*, Evropi i svetu u drugoj polovini XX veka, Šesti gerontološki kongres jugoslavije, Vrnjačka Banja
- (6) Satarić, N. (2008) *Kako organizacije civilnog društva doprinose razvoju vaintitucionalne zaštite starijih – primeri dobre prakse*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd
- (7) *Srbija 2020: Koncept razvoja Republike Srbije do 2020. godine* (2010) Kancelarija predsednika Republike Srbije, Nacrt za javnu raspravu
- (8) *Strategija razvoja socijalne zaštite* (2005) Vlada Republike Srbije, Beograd
- (9) *Strategija za smanjenje siromaštva* (2003) Vlada Republike Srbije, Beograd

- (10) *The Madrid International Plan of Action on Ageing. Guiding Framework and Toolkit for Practitioners & Policy Makers* (2008) United Nations, New York
- (11) United Nations, Population Division (2002). *World Population Aging: 1950-2050*, United Nations. New York
- (12) Venne, R., *Mainstreaming the concerns of older persons into the social development agenda*. www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/mainstreaming/positionpaper.pdf
- (13) *Vodič kroz strategiju Evropa 2020* (2011) Evropski pokret u Srbiji, Loznica
- (14) Zakon o socijalnoj zaštiti "Službeni glasnik RS" br. 24/2011 od. 31.03.2011. godine

SOCIAL PROTECTION AND ELDERLY CARE

Extended lifetime and retirement are determining the position of elderly in contemporary. We are far from conditions in which everyone, with no difference of age, sex, education and place of residence could spend life in safety of no risks. We live in time of great political and economical crisis and changes in which entire categories of population, especially elderly, are in risks of poverty, sickness, loneliness and vulnerability and are not able to cope without assistance of their families and social institutions. In Serbia, care of elderly was traditionally duty of the family with intergenerational care character, frequently families are no longer in possibility to bear this care alone. Many elderly live alone or just in elderly households since their youths have left the country looking for better life in last two decades. New elected laws and strategies regarding slenderly care are effort to aid people of "third life time" through residential and alternative (community) forms of care. This paper presents forms of elderly care, stressing importance of more efficient firms of aid in support in community, in process of integration of elderly in society. Residential care should be regarded as last option for those that need permanent medical care and assistance. Problem of elderly is important social phenomena that requires professional assistance of gerontologists, sociologists, social workers, criminologists, psychologists etc.

KEY WORDS: elderly / elderly care / strategy of development / residential care / alternative forms of care / care in local community / decentralization / social care